

El paper de la dona a l'Andorra tradicional

Cristina RICO i FLOR

"... L'any 2002 el fotògraf Jaume Riba publicava *Temps d'hereus*, un recull de retrats de dones i homes que van viure una època especialment difícil. Les feines que comportava la pagesia i la ruralitat fins ben entrat mitjan segle XX en condicions d'alta muntanya eren àrdues, i així ho reflecteixen la major part d'aquests retrats, especialment els de les dones. Dones assecant tabac, dones cosint, dones planxant, dones a la vora del foc, rostres i mans de dones cremats pel sol i marcats pel pas del temps. Dones discretes i humils, però alhora fortes i treballadores, que van ser invisibilitzades per una societat tradicional. Una societat fortament masculinitzada que tot sovint no va reconèixer les seves aspiracions i anhels legítims. Setanta anys després, la realitat encara ens colpeja...". (Intervenció del senyor Xavier Esport en la sessió del Consell General del 31 de març del 2022 per a l'examen i votació del Projecte de llei per a l'aplicació efectiva del dret a la igualtat de tracte i d'oportunitats i a la no-discriminació entre dones i homes.)

ADA

Associació de Dones d'Andorra

ODA El treball de dones més arcaic del país. Algunes són dones que treballen a l'agricultura i altres que treballen a la indústria. Algunes són dones que treballen a la indústria i altres que treballen a l'agricultura.

Font: CRES. Observatori segon semestre 2021

repartiment de tasques domèstiques en aquest entorn més privat, entre les dones i homes que conviuen sota el mateix sostre.

Segons l'estudi realitzat, les dones dediquen més hores a les tasques domèstiques que els homes en totes les franges d'edat, però la diferència disminueix en els grups dels més joves.

En els majors de 65 anys la diferència és de 9 hores, en el grup de 45 a 64 anys la diferència és de 7 hores i la diferència entre la mitjana d'hores setmanals que dediquen els homes i les dones a les tasques domèstiques en els menors de 44 anys és de 5 hores. A l'estudi també es va valorar la mitjana d'hores setmanals que dedicaven els homes i les dones a les tasques domèstiques segons el tipus de llar.

Entre els enquestats que viuen sols, les dones dediquen a les tasques domèstiques de mitjana gairebé 4 hores més a la setmana que els homes i en els casos que viuen amb parella sense fills la diferència és de 9 hores setmanals.

En les llars on la parella viu amb fills, les dones hi dediquen 7 hores més que els homes, però entre els enquestats que viuen amb fills i sense parella la diferència és de 2 hores.

En quantificar el temps que dediquen els fills que encara viuen amb els pares, es constata que, les dones dediquen 2 hores més a la setmana a les tasques domèstiques que els homes.

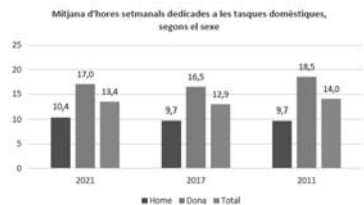
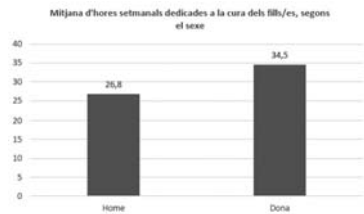
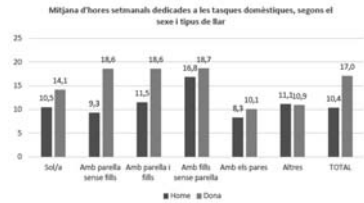
En la valoració que fa l'estudi de la mitjana d'hores setmanals que dediquen els homes i les dones a la cura dels fills, les dones superen als homes en 7,7 hores setmanals.

El 23% dels enquestats que viuen amb fills, aquests són majors de 18 anys, per això no s'han considerat les hores que dediquen a la cura dels fills.

En els casos de les parelles que tenen fills menors d'edat, afirmen que de mitjana dediquen 30,6 hores a la setmana a l'atenció dels fills, 34,5 hores les dones i 26,8 hores els homes. Aquesta dedicació és la mateixa en els casos que la persona enquestada i la seva parella treballen a jornada completa.

Si ens fixem en l'evolució de la mitjana d'hores setmanals dedicades a les tasques domèstiques des del 2011, veiem que en 10 anys els homes han incrementat 0,7 hores el temps que dediquen a les tasques domèstiques i les dones han disminuït 1,5 hores el seu temps de dedicació a les tasques de la llar.

El rol de la dona en la societat sempre ha estat vinculat a la cura dels fills i la realització de les feines domèstiques. Per això quan valorem les diferències que es donen actualment en la distribució d'aquestes tasques, no podem evitar qüestionar-nos quin impacte té en la situació actual el paper que va tenir la dona en la societat andorrana de principi de segle.

Girar la vista enrere i entendre com eren aquestes dones ens pot ajudar a trobar alguna explicació que ens permeti entendre per què costa tant assolir la igualtat en l'entorn familiar. Com qualsevol explicació que intenta justificar el comportament humà, segur que la resposta és complexa i engloba múltiples factors, però analitzar el passat ens pot mostrar patrons comuns que es puguin generalitzar i que ens serveixin per entendre per què encara no s'ha donat un canvi més radical, més ràpidament i de forma més generalitzada.

És evident que cada persona és diferent i les seves vivències i el seu entorn tenen un pes important a l'hora de definir el seu comportament, però si observem el testimoni de les dones que a principi de segle formaven part de la nostra societat, podem extreure'n algunes conclusions que ens ajudaran a reflexionar sobre els motius que fan que la igualtat en l'entorn familiar trigui tant a arribar.

Les dones d'abans

Ni ara totes les dones són iguals ni ho eren abans, però com podem conèixer una mica més el paper que tenia la dona en l'Andorra tradicional? Doncs escoltant els seus testimonis, honestos i sincers i observant imatges seves, que tanta informació ens donen, mitjançant l'anàlisi dels detalls.

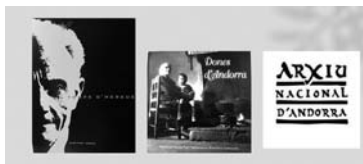
Per a aquest exercici he utilitzat els testimonis de deu dones que apareixen al llibre *Dones d'Andorra* de l'Adelaida Garcia i la Montserrat Ronchera, i les fotos del llibre *Temps d'hereus* del Jaume Riba.

Els testimonis i les imatges ens proposen un viatge que ens ajudarà a entendre com eren aquestes dones d'Andorra. Ens traslladen a entorns, alguns propers en el temps, que ens permeten entendre quin era el seu paper en la nostra societat rural de muntanya a principi de segle.

A la primera meitat del segle xx, la societat andorrana s'organitzava seguin el model de família tradicional. Les dones s'ocupaven de la casa i tenien cura de la família, dels petits, dels grans i dels malalts. També s'ocupaven de l'hort i dels animals per a consum domèstic. Els homes eren els responsables de treballar les terres, la cria dels animals, el transport, el comerç, l'aprenentatge d'oficis i la representació comunitària. Però quan els recursos escassejaven i les famílies passaven per situacions difícils, les dones havien de fer de tot, dins i fora de casa.

Nascuda el 1920, pubilla de vuit germans. No es va casar i va portar la casa pairal

Quan era petita molt petita, igual que quan era gran, guardava el bestiar, vaques i eugues i el que teníem. Amb les meves germanes havia conviscut poc a casa perquè just quan vaig començar a treballar elles havien marxat a servir a França; a la meva casa les dones sempre han marxat fora, ja les germanes de la seva mare havien marxat a servir a França com les seves germanes.

Teníem gaire roba i la mare de vegades ens rentava els vestits a la nit perquè ens els poguessin posar al dia següent, quan tothom s'anava a dormir, la mare es quedava i ens els rentava.

La mare coneixia remeis i herbes i ens feia pegats. A casa meva eren molt creients, la mare ens deia algunes oracions, una mica de tot.

Això de casar-se són coses que de jove no ho veus igual. A la meva mare la volien casar amb tretze

anys, era una boda arreglada, que la necessitàvem perquè hi havia hagut un home que va ser un mal administrador i van perdre el ramat. Això va ser abans del padrí. Hi havia un home amb qui la padrina volia arreglar el casament de la mare, però finalment es va desdir. La mare que ho va sentir, ballava tota sola de contenta.

Quan una dona tenia una criatura i no estava casada, tothom la criticava, pobreta!

A una noia que li va passar, un parent la va portar a una borda de Canillo perquè tingues la criatura i mai més es va tornar a veure perquè no volien que se sàpigues.

Nascuda el 1918, es va casar i va tenir dos fills i quatre nets. Va ser comerciant i mestressa de casa

Quan vaig néixer el pare era contrabandista i la mare estava a casa amb la canalla i es cuidava de tot. Amb cinc fills la mare tenia moltíssima feina, pobra dona! Es va morir jove.

De l'hort se'n cuidava la mare i el germà, jo m'ocupava de la botiga. M'agradava molt estar a la botiga, però quan em vaig casar el meu marit no m'ho va permetre. El meu marit era gelós i no em va deixar mai anar a treballar enlloc. Als dos anys de casar-se va tenir el seu primer fill i ja es va ocupar de la canalla.

Acaba el seu testimoni recordant que abans la vida era una mica esclava per a les dones perquè havien de patir molt, havien d'anar a les terres i fer-ho tot. Els homes manaven molt i les dones havien de demanar als homes diners per anar a comprar o demanar que els fessin a les botigues. La vida de les dones solteres era molt vigilada, també n'hi havia alguna que es deixava enganyar i va haver-n'hi dues que van anar a tenir els nens a França. No ho devien passar gaire bé, pobres noies. Quan una dona soltera estava embarassada tothom la criticava i havia de marxar a França o a Barcelona. En aquell temps els homes també pegaven molt les dones i perquè no se sàpigues, aquella pobra dona callava. La vida ha canviat molt.

Nascuda el 1924, mare de dos fills i quatre nets

Hi havia una noia que feia de vaileta per a un masover i que ell abusava d'ella i li va fer un crió. La nit de la festa major, la van fer avortar. Hi havia una vella que era gitana i ho feia, això.

La meva professió ha estat qualsevol: si havia de fer la casa, feia la casa; si havia de treballar fora, treballava fora; si havia de cuinar, cuinava, sempre fent el que fos.

Nascuda el 1914, soltera i pubilla de la casa pairal

Quan va morir el pare, la meva mare no va tornar a ballar mai més en públic. Va tenir prou pretendents, però la padrina li deia, casar i morir només un cop. Abans no es casaven, els casaven. Em van dir amb qui m'havia de casar i encara que no volia, va arribar el dia del casament i em vaig casar. Així m'ho va manar el meu pare. La mare era comadrona i tenia herbes que feien avortar.

L'avortament ja hi era abans, però era amb herbes de forma més natural.

La meva mare em va dir, què et penses que faràs el que vulguis quan estiguis casada? Si vols tenir pau, l'has d'escoltar a ell. Si ell no et vol deixar ballar, no podràs ballar. Vaig decidir no casar-me, vaig preferir la llibertat.

Nascuda el 1922, mare de tres filles i sis nets

Tenia set anys quan vaig començar a anar a estudi, hi anava tot l'hivern. Quan tenia quinze anys vaig anar a veremar a França, no era una feina molt dura, començaven a les vuit del matí i plegaven a les set de la tarda, tot el dia recollint raïm.

També vaig treballar en un hotel i després vaig tornar a casa perquè m'ho va demanar el meu germà, que era l'hereu i s'acabava de casar. No m'agradava haver-los de servir així que em vaig casar a vint-i-un anys, per marxar de casa i al cap de nou mesos vaig ser mare.

Recordo que si tenies una cosa botida o mal de queixal, cridaven una dona que venia a casa o anaves a casa seva i et deia una oració i ja està.

Nascuda el 1925, soltera

A estudi hi vaig anar un any en tota la meva vida, el pare em portava a cuidar les eugues i els pollins. El mestre li va dir al pare que no em tregués de l'estudi perquè estava aprenent molt, però el pare li va dir que m'havia d'ocupar de les eugues i els pollins.

La meva mare? Pots pensar, treballar, cuidar porcs i cuidar conills, i cuidar la gent de casa. També pastava el pa i feia la coca. L'any 47 treballava fora de casa, per una altra casa, treballava com una esclava i guanyava poca cosa, com a tot arreu.

La mare ens arreglava la llana i amb la meva germana, cosíem i fèiem mitja.

Nascuda el 1924, mare de dues filles i quatre nets

Ens havien d'espavilar i ja ens acostumaven de petits a treballar, començaven per les bestioles, herba pels conills, collir patates, a treballar el tabac, a fer enfilats, a guardar els porcs, també teníem cabres.

La mare treballava a casa i a fora. Aquella vida d'aleshores, clar que a cada casa potser era

diferent, però la dona es feia un tip de treballar, no cal dir-ho. Per això no em va semblar estrany que em portessin a casa de la padrina. Ara que he tingut fills penso en la meua mare, que, pobra dona, no em va poder tenir dels tres als set anys.

Nascuda el 1919, mare de dos fills i dos nets

Recordo que la vida de la mare era dura, s'havia d'ocupar de casa i de l'hort i a més anava coixa perquè de petita s'havia trencat una cama. Quan va morir el seu pare, jo i la meua germana vam començar a treballar a la fàbrica de tabac. Tenia tretze anys i vaig haver de deixar d'anar a estudi. Les dones en aquella època treballaven molt, la casa, el marit, els fills, però tenia sort perquè la mare m'ajudava amb les feines de casa.

Nascuda el 1921, soltera, la gran de sis germans

De petita, amb dotze anys, vaig anar a veremar amb el pare a França, però em vaig enyorar molt perquè ens feien dormir al paller i hi havia cuques. Sort que hi era el pare, no em va agradar gens.

A casa, nenes i nens feien el seu treball. Les nenes rentaven els plats i quan vam ser més grans fregàvem, fèiem els llits, rentàvem la roba a la font, amb aigua ben freda. Després guardàvem el bestiar, les vaques, les eugues. També anàvem a collir menjar per als conills i els porcs. La mare es cuidava de tot, amb una dona que l'ajudava. A punta de dia preparaven el menjar per als pastors i també cuidaven els porcs i en mataven quatre o cinc cada any. Per a la mare era un treball fort, la preparació i fer-ho. Tothom feia el que podia, era molt molt dur i molt llarga la preparació.

Recordo que quan batejaven, la mare no podia entrar a l'església fins que el nen estava batejat. Llavors el sacerdot sortia al carrer, la beneïa i ja podia entrar a l'església.

Abans les dones no podien fer res, no podien ni votar. Abans la dona no tenia llibertat, la tenien molt lligada, era molt esclava perquè ho feia tot i no es valorava gens ni mica.

Sempre vaig estar a casa, fent la feina de casa i del camp, i després vaig cuidar la mare, que va estar molts anys malalta.

Nascuda el 1908, soltera

La meua mare ho feia tot a casa, s'aixecava per fer-nos a mi i a la meua germana un plat de sopes. Llavors, si no hi havia homes a casa, es cuidava del bestiar. Teníem vaques, gallines, conills i ovelles i treball tot el dia. En aquell moment, la mestressa de casa també anava a treballar fora. Després es cuidava de la casa i de la canalla.

Vaig començar a treballar a onze anys, cuidant porcs i fent la feina de casa amb una família que tenia dos fills petits, però vaig marxar perquè l'home pegava a la dona. La meua mare em va llogar a una altra casa, però em feien treballar tot el dia i a la nit no em deixaven llegir.

Finalment, me'n vaig anar a servir a França amb la meua germana. El meu pare va morir i la mare no es volia tornar a casar amb ningú, però el padrí li va dir que s'havia de casar amb un germà del seu marit, i així ho va fer.

Abans els homes manaven en la seva feina i les mestresses de casa es cuidaven de la feina de la casa. Però en qüestió de diners, els homes no els en donaven. Les mestresses de casa, quan es venien una dotzena d'ous, es quedaven els diners per comprar el que necessitaven per a la casa i així anaven fent.

Quan hi havia alguna noia que l'enganyaven sense estar casada, ho passaven molt malament. Va haver-n'hi una que la van obligar a tenir el nen a la Seu i després ella va tornar a casa i es va penjar al portal de la seva casa.

El camí per recórrer

Després de conèixer el testimoni d'aquestes dones, ens adonem del canvi tan profund que s'ha donat a la nostra societat i malgrat que hem de continuar treballant tots junts per aconseguir la igualtat efectiva entre homes i dones, no podem deixar de valorar el canvi de mentalitat que han fet les dones del nostre país.

Com a societat hem recorregut un llarg camí que ens ha portat on estem i aquesta experiència ens ha de servir per continuar treballant per la igualtat, des del convenciment que el recorregut que ens queda és menor que el camí que ja hem fet. Des de l'Associació de Dones d'Andorra treballem per aconseguir la igualtat efectiva entre homes i dones. L'ADA es va constituir el 1994 i des de llavors, s'han produït molts canvis que han fet avançar la nostra societat, però malauradament continuem trobant-nos amb evidències que demostren que encara estem lluny d'assolir la igualtat.

Cristina Rico i Flor,
enginyera i vicepresidenta de l'Associació de Dones d'Andorra

Fons

Arxiu Nacional d'Andorra

<https://www.cultura.ad/vides-de-dones/clara-casal-massip>

<https://www.cultura.ad/vides-de-dones/trini-mandico-baro>

CRES. Observatori segon semestre 2021.

RIBA SABATÉ, Jaume (2002) *Temps d'hereus*. Govern d'Andorra, Crèdit Andorrà. ISBN: 99920-1-431-8

RONCHERA SANTACREU, Montserrat, & GARCIA PUY, Adelaida (2006) *Dones d'Andorra*. Crèdit Andorrà, Gala. ISBN: 99920-1-619-1